

Surrealismen

-gav den os en bedre verden?

Der går en blæst over København med udstillinger i række over surrealismen. Først var det Arken, så Louisiana, og nu følger Statens Museum for Kunst.

TEKST: OVE BJØRN, **KUNSTHISTORIKER**

'Kunsten har ikke den betydning, som man gennem århundreder har tillagt den. Det, der ligger foran os, er et stort destruktivt arbejde med at feje ud, at gøre rent'.

Med denne kontante programatiske udmelding i 1918 satte den rumænske digter Tristan Tzara sin dagsorden for de unge kunstnere indenfor alle gen-

rer og over hele kontinentet. De var ikke i tvivl om, at de gamle ideer, de kendte systemer og de vanlige kunstformer havde spillet fallit; den store krig var et forfærdeligt og uafviseligt vidnesbyrd om det. Den franske digter og forfatter Yvan Goll sagde det med disse ord: 'Samvittighedens revolte mod blind lydighed, hjertets skrig mod massakrernes torden'.

Med udgangspunkt i Tzaras pro-

gramerklæring i '7 manifeste fra 1924' og Andre Bretons samme år proklamerede surrealisme, opstod der mange centre spredt ud over hele Europa, lige fra de salonprægede i Paris til de mere militante i Berlin. Så for en tid var Europa formet som og forenet i en stor kunstscene på tværs af landegrænser og henover forskellige kulturmiljøer. Fælles var en intens udvikling gennem dialog og samvær, der blev understøt-

tet af de nye former for kommunikation og transport. Derfor trængte budskabet om et totalt opgør med alt det, man før havde set og troet på, frem med styrke og hast. En revolution var midlet til at ændre ikke blot kunsten, men hele samfundet, ja kunsten skulle være både et middel og et mål i sig selv. Der skulle brydes ned, og alle kendte systemer og tænkemåder erstattes af, hvad Kandinsky selv kaldte et konstruktivt anarki.

På vores hjemlige kunstscene udtrykte Broby Johansen det på sin måde: 'Den vanvittige Fornuft og det fornuftige Vanvid'. Og her var danske kunstnere som Freddie, Bjerke Petersen, Heerup og Mortensen helt fremme i skoene. Men det var en ganske ung maler - l'artiste som han blev kaldt - Eugène de Sala med fødenavnet Osvald Salomonson, der med sine to værker 'Vision surrealiste' og 'Meditation surrealiste' i 1929 viste københavnernes de første smagsprøver på de nye strømninger fra Paris. Han gled dog hurtigt ud af kunsthistorien for at overlade det surrealistiske udtryk til andre, ikke mindst Vilhelm Bjerke Petersen og Wilhelm Freddie.

Det man ser, er man

Men de fleste af kunstnerne havde ikke nogen præcis mening om, hvor de ville hen, kun hvad de ville væk fra. De ønskede ikke, havde ikke kræfter til at skabe en ny stil, de ville alene tage afstand fra samtidens udtryksform, de ville værdinihilisme. Værkformen var ikke noget mål i sig selv, det var det derimod at gribe direkte ind i samfundet ud fra ideen om, at mennesket som fornuftigt og planlæggende væsen ikke havde gjort verden bedre. Tværtom havde netop sådanne tilgange gjort den dårlig - var verdenskrigen og dens følger ikke det bedste eksempel herpå? Så, hvis man erstattede fornuftens rationale med de underbevidste drifter og drømme, da ville det gode samfund, det klasseløse samfund opstå. Også modsætningen mellem kunsten og livet, adskillelsen af skønhed og hverdag og kunstinstitutionernes iboende formål skulle ryddes af vejen.

Den eksemplariske udmøntning fandt sted på cafeen Voltaire i Zurich under ledelse af pianisten Hugo Ball i form af absurditeter i digtning, musik, optræden, dans osv. Intellektuelle, kunstnere og gøglere fra hele kontinentet søgte her ly for krigens rædsler og meningsløshed. De samledes om at

Figur 2
DALÍ
Retrospektiv kvindebuste
Bemalet porcelain med
diverse objekter
1933
54x54x35 cm
Privateje

forkaste det personlige og håndlavede kunstværk til fordel for at udtrykke det bagvedliggende eller ganske enkelt gøre grin med borgermusikken. Og københavnernes behøvede ikke at rejse udenlands for at opleve lignende, man kunne profitere af hjemlige udstillinger, der ofte havde mere karakter af happening. Således skrev Politiken den 5. februar 1919 om Sturm-udstillingen, at det var ekspressionisternes aften med foredrag af kunsthistorikeren Carl V. Pedersen samt fremføring af ekspressionistisk musik, digterkunst og dans. Klimaet blev nået under den unge digter Emil Bønnelyckes fremføring af sit stærkt bevægede prosadigt "Rosa Luxembourg", der skildrer mordet på den tyske revolutions ledere. For yderligere at forhøje effekten affyrer han en 3-4 revolverskud og står til sidst i røg og damp ombølget af bourgeoisiets revolutionære begejstring.

I København tog 'the establishment' klart afstand til både den nye livsstil og det nye kunstudtryk. Byens borgerskab i form af læger, embedsmænd og ministre harcelerede over de utilpassede unge og deres usømmelige ideologi. I

Berlingske Tidende kunne man i 1931 læse dette hånedigt over Wilhelm Fredries udstilling:

*"Kan du male en græshoppes
åndsproduktion og det blegfede
tankeliv hos en makron.
Er du muligvis ikke komplet dillerist.
Det kan være du bare er surrealist."*

Kritikerne - med den uforsonlige læge Carl Julius Salomonsen i spidsen - havde deres forankring i den naturalistiske kunst, og der var ingen tvivl om, hvad god kunst var: Beskueren genkender det afbildede, og han finder behag i kompositionen. Hvis ikke - så måtte man bare konstatere, at kunstneren ikke var normal som andre, han led måske endog af den stærkt smitsomme sygdom dysmorfisme. Han var følgelig hæslig og vanskabt som det betragtede værk, og enhver som blot fandt den mindst smule sympati for sådanne måtte regne med selv at blive smittet: Det man ser, er man selv.

Da Salomonsens udviklede sine synspunkter i bogform, blev det afsættet for en voldsom kunstdebat. Mange >>

>> kunstinteresserede responderede herpå, også maleren Harald Giersing og kunstkritikeren Leo Swane, der i bogen "Moderne kunst og sindssygdøm" forsvarede de nyeste kunstretninger under tesen, at et kunstværk har sine egne love, der ikke falder sammen med forbil- ledernes! Og han spørger videre: Hvem fordrer naturens dimensioner overholdt i et drama for ikke at tale om en opera? Hvem forlanger naturgengivelser i vi- denskabelig forstand af et musikstykke, selvom det hedder Eroica eller Alpe- symfoni? Mellem emnet og kunstværket er der overhovedet ikke flere bånd, end kunstneren ønsker! Kunstnrydelse nås ikke ved raisonnementer og logisk be- visførelse. Otto Gelsted fulgte trop med sin bog "Ekspressionisme", hvor han satte de modernistiske kunstretninger ind i en historisk udvikling.

Fornuftens raison d'être og kønslivets herredømme

Ud fra DADA'ismen, der vel mere var en livsstil og en litterær genre end en kunstretning, søgte surrealistene en forklaring, og her fandt de inspiration i psykoanalytiske univers, som østri- gerne Sigmund Freud og Wilhelm Reich lancerede.

Kunstnerne måtte via billedsproget frembringe deres helt personlige og individuelle oplevelse af det sjælelige. Det var ikke længere nok at gengive virkeligheden, som det blotte øje re- gistrerede den. Nu skulle kunstneren formidle virkeligheden som en metafor for den underliggende verden, den nye sandhed, den reelle virkelighed. Det førte til hidtil usete og urovækkende konfrontationer, umulige sammenstil- linger og udefinerbare associationer; en fælles forankring i den sete og kendte verden forsvandt. Kunstneren skulle virke som en aktør i søvnens verden, som en iagttagere af de mørke og hidtil ukendte sider af bevidstheden og som en formidler af det ukontrollerbare - ikke nogen let eller misundelsesværdig rolle.

Den unge og meget lovende bil- ledkunstner Vilhelm Bjerke Petersen var ledestjernen for de unge danske kunstnere, der søgte de nye veje ved det abstrakte og symbolske udtryk. Bjerke var som så mange andre af samtidens kunstnere optaget af at finde forklaringer og årsager til den elendig- hed, som samfundet var gerådet ud i med verdenskrigens følger i form af ar- bejdsløshed, boligmangel, vareknaphed

og social uro. Også han fandt løsninger i dybde- psykologien. Han favnede også symbolsk abstraktion, dekoration og konkretion, ikke kun i maleri men i lige så høj grad ved artikler, bøger, udstillinger og manu- skripter med skelsættende betydning for udviklingen af den abstrakte kunst i Dan- mark og senere i Sverige. I 1935 formulerede han det meget avantgardistiske udsagn, nemlig: "Vi interes- serer os ikke for skovsøer og bøgetræer, vi interes- serer os ikke for krukke og ølflasker og for, hvordan købmand Hansen ser ud. Vi interesserer os ikke mere for historiemaleri, landskab og portræt. Det interes- serer os derimod mere at arbejde med billedkunstens elementer: linie, flade, form og farve og skabe et formelt maleri uden skalkeskjul".

Kvinden bærer sin seksualitet i hatten

Med disse fyndige ord formulerede den catalanske kunstner Salvador Dali den ramme, som den nye kunst 'surrealismen' skulle virke indenfor, nemlig med kvinden som motiv og begærsobjekt. Erotik, sex, passive kvinder og (drenge)fantasier var nu kunstnerens foretrukne motiver, men selv om tematikken havde mange lighe- der, så var udtrykket ganske forskelligt.

Freuds bog Drømmetydning fra 1900 virkede på ham som en åben- baring, en evangelisk fortælling med sandheder knyttet op på seksualiteten. Om lysten der opstår ud af noget, som ikke er, og om fantasier der ikke har rod i noget nærværende. Nu skulle kunsten vise det, som var det egentlige, nem- lig det man møder i drømme, det man fortrænger, det man ikke tør stå ved, og det man fantasierer sig til. Alt dette var den virkelige sfære. De usynlige sindsbilleder måtte transformeres til en håndgribelig og fysisk eksistens.

Selv om Dali fastholdt, at hans vær- ker ikke var styret af en bevidst tanke, så var han dog en flittig bruger af psyko- logiens ikonografi såsom en baguette, en gaffelformet krykke og et åbent sår (Figur 2). Helt på samme måde som tid- ligere tiders religiøs kunst omhyggeligt

Figur 3. Max Ernst. Ved det første klare ord
Olie på lærred.1929. 232x167 cm
Kunstsammlung Nordrhein Westfalen,
Düsseldorf.

anbragte ikoner og moraliserende ele- menter i kunstudtrykket, f.eks. liljen der var symbolet på uskyld og vandstrålen, der var livet. Kvinden var det gennem- gående motiv, for hun havde en mere intim forbindelse med den irrationelle, den ulogiske, den ubevidste og den drømmende verden. Altså kunne man af kvindens klæder, hendes smykker og hendes frisure osv. afsløre det ubeviste begær og frygt. Herfra var der ikke langt til, at kvinden bærer sin seksualitet i hat- ten; fetichisme blev et kerneord.

Max Ernst var en af århundredets mest produktive og centrale skikkelser, også indenfor DADA og surrealisme. I det inspirerende intellektuelle miljø omkring surrealisternes ordfører André Breton i Paris begynder Ernst i begyn- delsen af 1920'erne at forme sine visio- nære verdener, og vi møder en vrimmel af hentydninger til Freuds og Jungs drømmetydninger. I maleriet "Ved det første klare ord" (Figur 3) ser vi en alle- gorisk afbildning af mandens firkantede og potente verden overfor den mere organiske og dog vigtige kvindeverden. Hendes skød, symboliseret ved de krydsede fingre, bærer civilisationen. Hvis ikke, ligger destruktoren lige for: Vanitas symboliseret ved, at det tøjlede insekt slippes fri.

I forlængelse af surrealisternes søgen efter en billedskabende metode, der var jævnbyrdig med poeterne eks-

Figur 4
 Wilhelm Freddie
 Sex-paralyse
 Assemblage.
 Højde 65,4 cm. 1936
 KUNSTEN, Museum of
 modern Art Aalborg

perimeterende automatskrift, afprøver han forskellige halvautomatiske teknikker. Og billederne fra disse år - serier af muslingeblomster, fiskebensskove og fuglemonumenter - er fyldt med antydninger og hentydninger, en blanding af psykoanalytisk symbolik, fantastiske billedopfindelser og flertydig ironi. Modsat de fleste af sine kolleger fokuserede han ikke specifikt på underlivets kød og lyster. I stedet valgte han med afsæt i et mere vidtfavnende og bredspektret kunstudtryk være en provo for øjet og hjernebarken.

Hans skønne og dekorative, provokerende og irriterende billedverdener tilbyder en idel række af modsætninger og spændinger, der ikke blot viser

det uforklarlige og drømmeagtige, det smukke og hæslige, men også det ironiske og humoristiske. Livet i gennem var han på rejse, ikke kun i kunstens verden, og i allerhøjeste grad i hverdagslivet hvor han gang på gang ragede uklar med myndighederne. Han kunne gansk enkelt ikke lade være med at give, hvad han selv kaldte 'et udsagn' til den aktuelle politiske situation. Da verden ikke var regeret af fornuft, men af vanvid, så måtte han også i sin metier lade vanviddet komme til syne; kunsten blev entartet.

Freddies Sex-paralysappeal (Figur 4) fra 1936 er et hovedværk i den internationale surrealisme, hvor han demonstrerer den passive kvindes

underkastelse for mandens aggressive seksualitet. Men der er også plads til den sorte humor med en grotesk sammenstilling af ting, der ikke hører sammen. Og de gængse vaneforestillinger og tabuer udfordres med den pæne mannequindukke, der ligger under for den utilslørede obscenitet. Her er ikke noget hensyn til dobbeltmoral, her er ingen respekt for tidens mere romantiske beskrivelser af forholdet mand-kvinde: Nej, kvinden bliver et tag-selv-bord for mandens perverse seksualdrift. Mere end nogen anden står Freddie som dansk kunst enfant terrible, der søgte den direkte konfrontation med tidens bonerthed og dobbeltmoraler. Skandaler, beslaglæggelser, udstillingscensur og fængselsdomme var følgen, men på sin vis en helt afgørende dimension i kunstværkets udtryk. Maleriet skulle ikke blot hænge på væggen eller stå på gulvet for at blive beundret, det skulle føre til revolutionære handlinger. Bag hans evige kredsen om det erotiske begær lå en ambition om at tale direkte til beskueren og i et direkte sprog. Han ønskede at frisætte menneskets inderste natur, så den underliggende kraft kunne vække det fra den dorske slumren. Først da kunne samfundet tage en ny form.

Fra erotik til pornografi

Mellemkrigstidens limboagtige verden var rig på kunstneriske opgør, hvor DADAismen lagde for med at forkaste alt uden at vide om en erstatning. På dets grund formulerede surrealismen sit dogme fra fornuften til det fortrængte. COBRA tog faklen og lod det spontane og abstrakt-ekspressive udtryk blive markant, også under inspiration fra etnografiske værker og børns tegninger. Om man vil give Cobra æren for at have omstyrtet surrealismen eller have videreudviklet den, er vel et spørgsmål om temperament. Gruppen holdt kun sammen i tre år fra 1948 til 1951, og da havde surrealismen allerede tabt førertrøjen, selv om ismen stadig levede videre i den moderne kunst og med en voldsom prægning af både ånd, metoder og stilformer.

Et stærkt eksempel herpå er Hans Henrik Lefeldts billeder, der under inspiration af Freddie smelter drøm og virkelighed, kroppe og horisonter sammen til en nærmest pornografisk liderlighed gengivet med fotografisk nøjagtighed. Ud af den psykotiske underverden trækker han sorte strømper, pisk, svirrende

>>

>> insekter, forvrængede munde og kønsorganer i vildt vigør.

Billederne, hvad enten det er olie eller grafik, virker på mange frastødende og ubehagelig pornografiske med deres mandedrømme og kvindekød. Men på andre virker de ved deres dobbelttydighed i beskrivelsen af seksualitet, liderlighed og drømmens og lysternes landskaber både facinerende og betagende. Denne næsten surrealistiske dobbelttydighed markeres ved *pure pleasure* i form af glatte silkestrømper, lange nylonben og sylespidse hæle, mens en flue, en græshoppe (Dalis yndlings hadedyr), et insekt eller en larve anbragt på de under smukke kvindelegemer understreger kvindekønnets uforudsigelighed og det skønnes forgængelighed, vanitas.

I hans univers er der ingen humor og intet forsøg på at tæmme sexualiteten, snarere tværtom. Med græshopper, sorte korsetter og dampende kvindekød producerer han modbilleder til al uskyldig nudisme, til al kærlig hengivenhed og til al spændende erotik. Han søger en rehabilitering af seksualiteten som den mest direkte og ustyrlige faktor i menneskesindet. Og her har kvinden, som i surrealismens billedsprog, en helt afgørende men uforudsigelig kraft.

Det erotiske krav er de intellektuelle æsteters ruin

Selv om hverken Dali, Bjerke, Freddie eller Ernst gik den erotiske planke ud i deres værker - i hvert fald ikke set med nutidens briller - så står Dalis udsagn om, at det erotiske krav er de intellektuelles æsteters ruin til troende. Selvfølgelig kan man diskutere, om en total blottelse af kønsorganer og kønsakten

Figur 5
Hans Henrik Lerfeldt
Double image
Akvarel 1981

er smuk eller hæslig, nødvendig eller spekulation. For mange vil antydningens kunst vel være mere pirrende og mere vækkende. Men uanset så er den bare provokation et råb om, at vi skal blive klogere på os selv, vi skal se på vores adfærd og normer med andre briller; sådan var det engang, sådan er det i dag, og sådan vil det også være i morgen. Livet forstås ikke ved gentagelse, men ved forandring.

Om surrealismens erstatning af fornuftens rationale med kønslivets herredømme bringer os tættere på det gode samfund, er en helt anden sag. Men at ismen giver et vægtigt kunstnerisk bidrag til en fortolkning af og en forklaring på menneskets drivkraft og gøremål, kan der ikke herske tvivl om. Dog kan det være nyttigt at huske PH's meget fyndige og ironiske ord fra 1934.

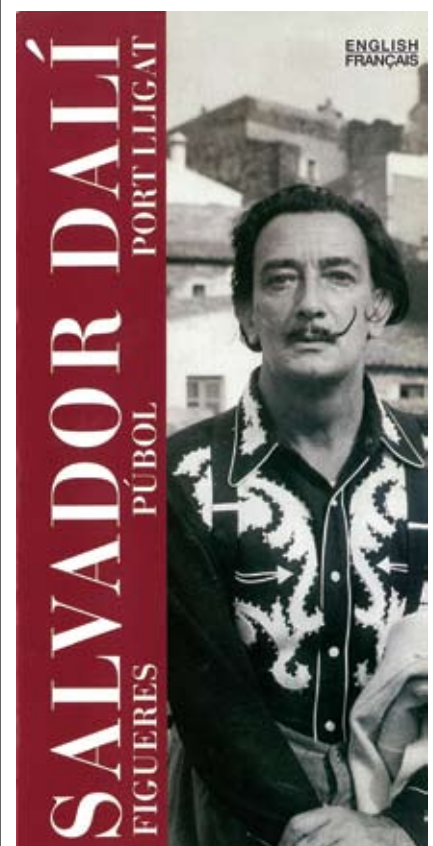
*Ak, vi gamle idioter,
som har gået rundt og troet,
at det var mangel på fornuft,
der var skyld i ulykkerne.*

OVEBJOERNP@MAIL.DK

Næster nummer:

Dali-Trekanten, En catalansk kunstner og tre museer

Foto af Dali-pjecen

Værd at vide...

Det franske ord 'DADA' betyder kæphest. Men om det er den betydning, DADA'isterne lagde i ordet, er meget uklart. Især fordi ingen af dem ønskede nogen (u)klarere definition end: Noget uden dybere mening end det meningsløse.

Freddies udstilling i 1937 blev lukket og hans værker beslaglagt som pornografiske, bla Sex-Paralyse-Appel. Efter en dom i 1963 blev værket givet tilbage til kunstneren. Forbuddet mod billedpornografi blev ophævet i 1969.

Bjerke Petersen flygtede i 1944 til Sverige. Som kommunist og kunstneren bag en anti-nazistisk collage, der forstillede Hitler og generaler med krykker og i rullestol end besøg på udstillingen Entartete Kunst i 1935, følte han sig truet på livet. Bjerke grundlagde i 1949 Stockholms Moderna Kunstsolan, der i 1955 blev en del af Stockholms Universitet. Døde i Halmstad i 1953.

I 1945 samarbejdede Dali med Alfred Hitchcock om filmen Troldbunden med Ingrid Bergman og Gregory Peck i hovedrollerne. Blandt andet havde Dali ansvaret for drømmedekorationen i det psykoanalytiske drama.

Den spanske konge Juan Carlos gav i 1982 kunstneren titlen Markis af Pubol, Salvador Domenec Felip Jacint Dalí Domenech. (Middelalderstøttet Pubol var Dalis private hjem).

Max Ernst flyttede i 1938 til den sydfranske by Saint-Martin-d'Ardèche i Provence. Husets ydervægge dekorerede han med mærkværdige cementskulpturer, som vakte stor forargelse hos de lokale. I 1980'erne blev de af en ny ejer destrueret. Han var gift med Peggy Guggenheim 1941-1943. Ernst døde i 1976, 85 år gammel, og blev begravet på kirkegården Père Lachaise i Paris. Her er en perlerække af gravsteder for berømte franskmænd, og kirkegården er absolut et besøg værd.